

Історія

УДК 94 (477):316.343.72:328(470)J332.3 «19»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20034270>

**Депутати-поміщики від українських губерній та їх діяльність щодо
вирішення аграрного питання у II Державній Думі Російської імперії
(1907 р.)**

Доморослий Валентин Іванович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії та культури України,

Уманського національного університету, м. Умань, Україна,

<https://orcid.org/0000-0003-1682-9430>

Прийнято: 19.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

***Анотація.** Аграрне питання в Україні постійно викликає значний інтерес серед дослідників, зважаючи на те, що воно було і залишається однією з основних галузей господарського розвитку нашої держави. Вивчення цього питання допомагає нам зрозуміти причинно-наслідковий характер процесів таких як відтворення населення, вплив війн, міграцій, соціально-економічних і культурних змін та інших факторів, які впливають на структуру суспільства.*

Російське повномасштабне вторгнення загострило багато внутрішньо-політичних проблем в Україні. Одна з них – різне бачення суспільними верхами та низами шляхів подальшого розвитку держави. Для того, щоб подолати ці розходження, які послабляють нашу країну у протистоянні російському агресорові, нам потрібні історичні паралелі. Вивчаючи конфліктні ситуації між суспільною верхівкою та низами на початку ХХ ст., ми можемо проаналізувати шляхи їх вирішення та можливість використання на

сучасному етапі. Це дозволить зробити правильні висновки та прогнозувати майбутнє.

У статті простежуються складні трансформації, які відбувалися на території Російської імперії та українських земель на початку ХХ ст., що входили до її складу. Автор акцентував увагу на основні етапи діяльності української земельної верхівки щодо захисту власних станових привілеїв. Проаналізував недалекоглядну політику великих землевласників на території України щодо обмежень прав і свобод селянства, яка призводила до чисельних проблем у процесі національного державотворення.

Ключові слова: аграрне питання, депутат, Дума, закон, законопроект, поміщики, революція, реформа, селяни, фракція.

Deputies that were landowners from Ukrainian provinces and their activity concerning resolution of the agrarian issue in the second State Duma of the Russian empire (1907)

Valentyn Domoroslyi,

PhD hab. (History), Associate Professor of the Department of History and culture
Ukraine, of Ukraine of the Uman National University, Uman, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-1682-9430>

Abstract. *Agrarian issue in Ukraine constantly causes substantial interest among researchers taking into consideration that it was and remains one of the main sectors of economic development of our country. Studying this issue helps us understand cause and effect nature of processes, such as reproduction of population, impact of wars, migrations, socio-economic and cultural changes and other factors that make an impact on structure of society.*

Russian full-scale invasion escalated lots of internal political issues in Ukraine. One of it is the difference in vision of the future development of the state by higher and lower social strata. In order to eliminate these disparities that weaken our state

in struggle against Russian aggression we need historical parallels. Learning conflicts between higher and lower social strata in the beginning of the twentieth century we can analyze the ways of their resolution and possibility of usage at the modern stage. It will enable making correct conclusions and forecast future.

The article analyzes complex transformations that happened on the territory of the Russian empire and Ukrainian lands at the beginning of the twentieth century that were a part of it. The author made an emphasis on main stages of activity of Ukrainian land-owning elite on protection of their class privileges. Analysis of shortsighted policy of big landowners on the territory of Ukraine concerning limitation of rights and freedoms of peasantry that led to a number of issues during the process of national state-building was also considered.

Keywords: *agrarian issue, deputy, Duma, law, draft law, landowners, peasants, revolution, reform, faction.*

Проблематика діяльності депутатів-поміщиків від українських губерній щодо вирішення аграрного питання у II Державній Думі Російської імперії (1907 р.) є складним і багатоплановим історичним феноменом, який вимагає комплексного аналізу. Події революції 1905 – 1907 рр. характеризувалися спробою різних суспільних верств царської Росії загалом та України як її складової частини, розв'язати аграрне питання з урахуванням своїх інтересів не тільки шляхом збройного протистояння, а й діяльністю у тогочасному парламенті – Державній Думі. Особливо важливим є дослідження позиції депутатів великих землевласників, та їх позиція стосовно вирішення земельного питання. Саме їх ставлення до названої проблеми була прикладом вирішення своїх вузькостанових інтересів за рахунок більшості населення, ігноруючи суспільний мир у державі, яка забезпечувала їм панівний статус.

Новітній етап державотворчих процесів в Україні вимагає чітко вираженої політики як у зовнішньополітичному, так і внутрішньополітичному розвитку. Внутрішньополітичний розвиток вимагає акцентування уваги керівництва держави на пріоритетних галузях господарського розвитку. Однією з них є

аграрна сфера, значущість якої продемонстрували сучасні події російсько-української війни, адже світ має нагальну потребу в нашій сільськогосподарській продукції. Приділяючи увагу земельній проблемі, держава має звернути увагу і на соціальну складову, адже безпосередні виробники продуктів харчування часто знаходилися і продовжують знаходитися без належної державної підтримки. Держава, як у попередні періоди свого функціонування, так і на сучасному етапі надавала і надає пріоритет розвитку господарств, що базуються на великому капіталі, ігноруючи потреби дрібних виробників. Це може мати негативні наслідки, аналоги яких були у нашій історії.

Одним з варіантів запобігання вище названій проблемі є вивчення досвіду періоду діяльності II Державної Думи Російської імперії (1907 р.). Зважаючи на це, важливим та актуальним є дослідження діяльності депутатів-поміщиків від українських губерній в обговоренні, підтримці або відхиленні важливих аграрних законопроектів; їхніх поглядів на відповідні проблеми, висловлених в думських виступах та заявах.

Аналіз джерел, досліджень і публікацій. У вітчизняній історії діяльність II Державної Думи викликає велике зацікавлення з боку широкого кола науковців. Однак, увага на дослідженнях, що аналізують спроби депутатів-поміщиків вирішити аграрну проблему у II Державній Думі Російської імперії є недостатньою. Зважаючи на це, у статті розглядається позиція представників зазначеної суспільної групи.

Дослідник О.О. Коник проаналізував соціальний та партійний склад українських депутатів, їх активність у думській діяльності щодо вирішення національного та аграрного питання, проблеми політичних прав і свобод. Стосовно аграрної проблеми, автор акцентував увагу на діяльності селянських депутатів [7, 2013].

О.П. Реєнт продемонстрував практичну діяльність членів української думської громади у II Державній Думі Російської імперії спрямовану на здобуття політичних прав і свобод, вирішення національного, аграрного та

інших питань. Акцентував увагу та тому, що означені вимоги за винятком аграрного питання не знайшли належної підтримки депутатів селянського середовища, через їхню низьку національну свідомість [16, 2009].

В.І. Милько досліджував законотворчу діяльність депутатів від українських губерній в дискусіях навколо думських законопроектів. Стосовно аграрного питання науковець вказав на шляхи вирішення земельних проблем не тільки селянськими депутатами, а й представниками депутатського корпусу великих землевласників [4, 2011].

Протистояння сільської громади і держави, селянства та поміщиків, участь у цих процесах великих депутатів-землевласників та оцінка ними змін аграрного законодавства висвітлене Н. Ковальновою [6, 2016].

Дослідник О. Шляхов проаналізував не тільки участь у виборах до Думи великих землевласників, а також їхню позицію стосовно вирішення нагальних у державі питань, зокрема й аграрного. Охарактеризував рівень політичної культури тогочасної суспільної верхівки. З'ясував, наскільки депутати-поміщики усвідомлювали власні політичні інтереси, потреби та дії на які були здатні [20, 2021].

Виділення невирішених раніше аспектів. Незважаючи на значний масив досліджень, стосовно спроб розв'язання аграрного питання у II Державній Думі російської імперії, науковці не надають належної уваги діяльності депутатів-поміщиків у вирішенні земельних питань.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження парламентської діяльності депутатів, великих землевласників від українських губерній у II Державній Думі Російської імперії стосовно розв'язання аграрного питання.

Завдання статті є:

1. З'ясування ролі депутатів-поміщиків від українських губерній у II Державній Думі російської імперії.
2. Аналіз їхньої діяльності у вирішенні аграрного питання.

3. Спроби депутатів великих землевласників захистити свої станові інтереси шляхом використання думської трибуни.
4. Акцентування уваги на становому тлумаченні недоторканості приватної власності великих землевласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для економіки Російської імперії період 1905–1907 рр. характеризується збільшенням диспропорції між промисловим та сільськогосподарським виробництвом. Можливості для буржуазного аграрного прогресу були вичерпані, а історичною особливістю держави було співіснування двох шляхів буржуазно-аграрної еволюції (пруського і американського). Відсутність перемоги одного з них робила неминучим пряме зіткнення цих двох шляхів і боротьби соціальних сил, які їх представляли.

Впродовж революції 1905 – 1907 рр. відбулися радикальні зміни у сприйнятті дворянами, дворянськими об'єднаннями, чиновниками, великими землевласниками, науковцями важливості аграрного питання. Усі без винятку представники російського імперського соціуму не ставили під сумнів необхідність вирішення аграрної проблеми, усвідомлюючи тісний зв'язок між нею та тими суспільно-політичними потрясіннями, що переживала імперія Романових. Вони були одностайні у тому, що революція може завершитися лише за умови масштабних урядових змін в аграрній сфері.

Кінець 1906 р., початок 1907 р. характеризувався спадом революційного руху. Причинами зменшення революційної активності селян були жорстокі репресії з боку влади. Уряд переходив у рішучий наступ на селянську революцію. Переважала тактика «батога», селян били, катували, розстрілювали [8, с. 612].

Незважаючи на зменшення виступів та повстань селяни добилися від царизму поступок.

Важливим досягненням революції стало скасування викупних платежів: маніфестом від 3 листопада 1905 р. вони зменшилися наполовину у 1906 р., а з 1 січня 1907 р. були скасовані повністю. Також зменшилися на 10 коп.

платежі за землю на душу населення; загальна сума платежів у 1907 р. перевищила дані 1904 р. на 4,4 % при збільшенні населення на 5,5 %. Підвищення світових і внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію, певний прогрес землеробства і збільшення валового виробництва посприяли збільшенню прибутків селянства [6 с. 127]. Однак більшість селян заспокоїлися вище названими поступками і їх активність пішла на спад. Нагальні селянські вимоги такі як ліквідація поміщицького землеволодіння, збільшення земельних наділів залишилися нездійсненими.

Важливим кроком у вирішенні селянського питання з боку царського уряду була Столипінська реформа. Вона передбачала скасування земельної общини і давала можливість кожному селянинові виділення землі в одному місці – відруб, де він міг би заснувати своє одноосібне господарство – хутір.

В Україні реформи просувались найбільш успішно. Протягом 1907 – 1915 рр. в індивідуальну власність закріпили землю на Правобережжі 48% селян, на Півдні – 42%, на Лівобережжі – 16,5%. До 1916 р. в Україні було утворено 440 тис. хуторів (14% селянських дворів) [9 с. 41].

Реформа на території Українських земель мала свою специфіку. Общини не було на Правобережжі та Полтавщині, натомість вона домінувала у степовій зоні та Харківщині.

У ході реформи значно активізувалась діяльність Селянського земельного банку, який протягом 1906 – 1916 рр. продав українським селянам 596,4 тис. десятин землі, переважно поміщицької. Столипінська реформа також збільшила переселення з українських земель на Схід (Сибір, Казахстан, Північний Кавказ). Протягом 1906 – 1912 рр. переселилось близько 1 млн. осіб, але майже чверть їх повернулася [18]. Однак, зважаючи на урядові репресії вони не зважилися вимагати матеріальної компенсації за витрати пов'язані з переїздом до нових земель та повернення до власних населених пунктів.

Аграрна реформа викликала вороже ставлення з боку великих землевласників, які боялися втратити робітників. З ними солідаризувалися

соціалісти різних напрямків, які розуміли, що ці зміни ліквідують сільський пролетаріат, як силу для досягнення своєї мети. В Україні лише поодинокі великі землевласники, такі як С. Харитоненко, Є. Чикаленко, Е. Журавський, поставилися до реформи прихильно [14, с. 427].

Незважаючи на позитивні зміни, столипінська реформа на рівні держави не виконала головної мети: не створила опори царському режиму; не ліквідувала соціальної напруги на селі, а ще більше її загострила. До конфліктів селянин-поміщик додалися протистояння між заможними і бідними селянами.

Але свою місію на глобальному рівні реформа Столипіна виконала. Російська імперія трансформувалася у динамічну країну, яка змогла стати конкурентом для промислових країн Європи та Америки, а земство стало доброю школою для цілої низки нових політиків, які з'явилися у тодішній Росії. Саме через земства і в Україні з'явилися національні політики, які стали провідниками першої української революції 1917 р. Також, проєкт Конституції УНР 1918 р. було розроблено виходячи з позитивного досвіду земства із урахуванням його демократизації та повної відмови від майново-станового підходу формування його органів [19].

Саме за таких суперечливих умов 20 лютого 1907 р. розпочала свою роботу друга Державна Дума Російської імперії.

Від українських губерній до II Державної Думи було обрано 102 депутати. Такі як: В. Беляєв, В. Шульгін (Волинська губернія), В. Масленников (Полтавська губернія), С. Варун-Секрет, С. Келеповський, В. Стенбок-Фермор (Херсонська губернія), М. Іскрицький (Чернігівська губернія) були великими землевласниками [4, с. 27-54].

На порядку денному у діяльності другої Державної Думи стояло завдання розв'язати земельне питання, чого не зробила Дума попереднього скликання. Як писала тогочасна ліберальна преса «прежде чем давать народу землю и волю, дума должна упорной борьбой отвоевать и то, и другое у крепостников-

помещиков и их защитников бюрократов». Селяни під час роботи II Державної Думи змогли переконатися, що вона «была бессильна вырвать из чиновничьего плена народную волю из цепких дворянских лап необходимую для крестьянства землю...» [3, 1907].

Представники кожної думської фракції, як і в парламенті попереднього скликання, намагалися обстоювати свої партійні програми, головне місце у яких займала земельна проблема. Дискусії з аграрного питання на пленарних засіданнях новообраного парламенту не принесли очікуваних результатів.

Представники великих землевласників (заможного поміщицтва) активно обстоювали принцип недоторканності приватної власності. Аналізуючи суть аграрно-селянського питання, представники правих партій не надавали належної уваги проблемі малоземелля. Князь Д. М. Святополк-Мирський «корінь зла» вбачав в общинному господарстві селянства [2, с. 698]. Граф В. О. Бобринський зазначив, що революція призвела до конфлікту між селянами та землевласниками [2, с. 139].

Зважаючи на те, що революція йшла на спад, царизм вирішив розпочати власну реалізацію аграрних перетворень. З доповіддю по цьому питанню перед депутатами 6 березня 1907 р. виступив Голова Ради Міністрів П. Столипін. Він інформував депутатів про зрівняння процентних ставок на земельні кредити Дворянського та Селянського банків, та права селян на вихід із селянської общини, закріплення надільної землі у приватну власність [11, с. 47]. Все це було складовою частиною Столипінської аграрної реформи.

Аграрне питання було поставлене на порядок денний на 6-му засіданні II Державної Думи. Воно обговорювалося впродовж десяти засідань з перервами до 47-го.

Зважаючи на те, що депутати другої Думи відзначалися більшою опозиційністю до уряду ніж першої, то програма урядових реформ проголошена П. Столипінім була негативно сприйнята більшістю депутатського корпусу. Урядова програма отримала підтримку серед

депутатів правих фракцій та великих землевласників на кшталт С. Варун-Секрета.

Пленарні засідання з обговорення аграрного питання розпочалися 26 березня 1907 р. З цього питання виступили 69 ораторів. Деякі брали слово двічі. Висловилися представники всіх партій. Депутати-землероби, також долучилися до дискусії з аграрного питання, незважаючи на те, що періодично виступали при обговоренні інших проблем. Так як і в першій Думі, в другому російському парламенті також було два проекти, які обговорювали депутати. З аграрним проектом трудовиків виступив Ф. Родічев, а від кадетів – І. Кутлер [13, 1907].

Кадетський проект розглядався після трудового, суть якого зводилася до примусового відторгнення і націоналізації землі. Кадети загалом підтримували трудовиків в намірах розширити селянські наділи, але в способах досягнення мети між ними були суттєві розбіжності. Проект трудовиків передбачав націоналізацію землі. Кадети вважали цю ідею утопічною. Вони виступали за те, щоб надільна і приватна земля, якщо вона не перевищувала трудової норми, залишалася за її господарями. Трудовики схилилися до того, щоб наділяти землю всім бажаючим, а кадети – лише тим селянам-землеробам і представникам інших землеробських станів, що мешкали і працювали на цій землі.

Розмір наділу, пропонований трудовиками, характеризувався опонентами, як нездійснений. Вони вважали, що довести земельні наділи до споживчої норми нереально. При цьому кадети не збиралися давати селянам права приватної власності на землю, а надавати їм всебічну допомогу в процесі господарської діяльності.

При обговоренні питання про плату за землю трудовики допускали грошову компенсацію як виняток, кадети ж виступали за справедливість, і для цього пропонували, щоб половину витрат за відторгнуту землю покласти на державу, а іншу половину на селян.

Українських депутатів, які брали участь в обговоренні аграрного питання, можна поділити на три групи: великі аграрії, які намагалися закріпити за собою всі свої землі; депутати, які хотіли з багатого столу виділити декілька шматків бідному селянинові; депутати-захисники нового трудового земельного права проти існуючого порядку [2, с. 1492].

Більшість депутатів-селян вимагали наділити сільське населення землею за рахунок проведення її примусового відчуження у крайовий фонд державних, надільних, кабінетських, монастирських, церковних, а також приватновласницьких земель, що перевищують трудову норму [10, с.25].

Депутати, які були великими землевласниками займали в Думі протилежну позицію. 29 березня 1906 р. В. Шульгін (Волинська губернія) виступив проти проекту трудовиків, який знищував власність – як поміщицьку, так і селянську. Він радив авторам забрати проєкт назад, узгодити його з царем та після доопрацювання розглянути знову. На його думку, «відторгнення землі у великих землевласників може створити правовий прецедент на майбутнє, за яким стане допустимим порушення права середньої та дрібної приватної власності». Адже позбавлення права приватної власності на землю, на думку депутата, може стати причиною майбутніх постійних суспільних конфліктів [2, с. 1135]. Свою думку він аргументував словами «Людство до цього часу стверджувало і стверджує, що власність священна. Чому? Відповідь проста: тому що у всіх тих випадках, коли людство порушувало цей принцип, воно приходило до таких лих, до таких жахів, перед якими окремі випадки несправедливості були дрібницями» [2, с. 1082 - 1084]. Позиція депутата-поміщика відображала настрої більшості тогочасних великих землевласників, будь-якою ціною захистити своє виняткове право володіння землею. А те що власності на землю позбавлена більшість населення держави депутат розглядав як «окремі випадки несправедливості».

2 квітня 1907 р. В. Стенбок-Фермор (Херсонська губернія) заявив, що приватна власність, у всіх народів у всі часи, священна. Депутат застеріг, що в зв'язку із знищенням приватної власності, як того хочуть трудовики, не буде

стимулу до праці, коли господарі знатимуть, що земля в них буде забрана. Експропріація приватної власності, на його думку, створить ілюзію вседозволеності, що обумовить ріст соціального паразитизму. Землі в селян, на думку промовця, достатньо, а проблема в тому, що вони погані господарі. Як вихід із ситуації, що склалася, пропонував ввести дешевий кредит для селян, щоб вони мали змогу купити землю. На завершення свого виступу заявив: «Попробуйте прийняти проєкт про примусове відторгнення і гірке розчарування настане скоро. Дорого поплатиться наша батьківщина за цю авантюру» [2, 1907, с. 1135].

Продовжуючи свою промову, він поставив перед депутатами II Думи дуже актуальні питання: чому не піднялася революційна боротьба після розпуску I Думи і чому селяни залишилися байдужими до Виборзької відозви? На його переконання, це трапилося через те, що її ініціатори самі слухняно платили податки й до боротьби не були готові. Також В. В. Стенбок-Фермор намагався знайти відповідь і на інше питання: чому селянські заклики не поверталися додому без здобуття «землі і волі» залишилися нереалізованими? У відповідь на це питання депутат констатував, що Селянський союз не мав великої популярності серед народу. Обіцянками «землі і волі», на його думку, користувалися ті кандидати, які прагнули потрапити до Думи за рахунок неосвіченого селянства. Примусове відчуження землі він вважав неприйнятним (будуть одні дрібні сільськогосподарські підприємства, пануватиме біднота). Тому пропонував сказати народу, що революціонери ввели його в оману, а суть розв'язання земельного питання полягає в збільшенні прибутковості кожної десятини землі [2, с. 1487–1488]

На думку С. Келеповського (Херсонська губернія) скасування приватної власності зруйнує суспільну єдність та призведе до війни. Депутат-землевласник Г. Беляєв (Волинська губернія) пішов далі, критикуючи вимогу трудовиків щодо скасування приватної власності та подібні їм соціалістичні експерименти, на його думку, викличуть неоднозначну реакцію на міжнародній арені, та матимуть негативні наслідки для Росії. Оцінюючи

загалом документ трудовиків, сказав, що «самі автори не вірили і не вірять в його здійснення» [2, с.1492].

Подібна активність депутатів-поміщиків свідчила про те, що революція йшла на спад в результаті державного терору, часткових поступок населенню, та реалізації Столипінської аграрної реформи. За таких обставин вони перестали остерігатися загрози своєму життю та маєтностям.

Приватну власність, депутати великі землевласники розуміли як свій становий привілей, обмеження розмірів якої, на їх думку, може призвести до суспільних потрясінь. Однак, у міркуваннях депутатів-поміщиків були і конструктивні моменти. Вони захищали приватну власність як необхідний елемент нормального функціонування господарського механізму держави.

Дискусія з аграрного питання мала затяжний характер, для охочих виступити депутатів було виділено два дні на тиждень. Саме в той момент, коли «дискусія помирала природньою смертю», виступ голови Ради міністрів П. А. Столипіна загострив атмосферу думського обговорення аграрного питання. 10 травня, 1906 р., він у своїй промові рішуче відкинув ідею конфіскації землі [21]. Аграрні проекти усіх думських фракцій лівих сил (до них він зарахував соціалістів-революціонерів, соціал-демократів і народних соціалістів) та партії народної свободи Столипін назвав такими, що ведуть до соціальної революції, знищення культурних господарств, зубожіння й пролетаризацію селянства [2, 1907, с. 434-437].

Заява Столипіна викликала незадоволення фракції партії народної свободи. Вони характеризували її як неглибоку та поверхневу [5, с. 163]. Значними зусиллями лояльних цареві депутатів дискусія з аграрного питання була завершена.

Паралельно з аграрними дебатами з середини квітня 1907 р. тривали засідання аграрної комісії II Думи. До її складу було обрано 94 особи. У своїй діяльності члени аграрної комісії користувалися директивами від своїх фракцій. Для розгляду земельних проектів було створено аграрну підкомісію, у складі якої переважали представники лівих партій. Друга підкомісія

розглядала питання про місцеві земельні комітети. Обидві підкомісії не встигли завершити свою роботу до розпуску Думи [5, с. 295]

Законопроекти, подані для обговорення до аграрної комісії, були прямо протилежними в деяких частинах. Однієї формули, яка б об'єднала більшість депутатів Державної Думи, ухвалити було неможливо: уряд, кадети, ліві партії примусове відчуження розуміли по-різному [2, с. 1240–1241]. За інформацією депутатів з партії кадетів, в аграрній комісії питання про примусове відчуження землі та створення земельного фонду були вирішені в контексті вимог програми партії народної свободи [5, с. 295].

Після завершення пленарних обговорень аграрне питання було передане до земельної комісії для доопрацювання. Про діяльність депутатів-землевласників від українських губерній автор інформації не виявив.

Запеклі дебати в Думі та висунуті нею радикальні вимоги, особливо з аграрного питання, занепокоїли уряд. Столипін виступив із заявою, що нібито 65 депутатів соціал-демократів готують державний переворот. 16 з них, 1 червня 1907 р., були заарештовані і віддані до суду, який визнав їх винними і засудив. Частина із засуджених були відправлені на каторжні роботи, а інші, на заслання та поселення [12, с. 8].

Однак подальша розробка шляхів вирішення аграрного питання була призупинена на невизначений час у зв'язку з розпуском II Думи і зміною виборчого законодавства. По аналогії з I Державною Думою, яка підійшла впритул до законодавчого вирішення аграрного питання, II Дума була також розпущена. Маніфест про розпуск II Думи та зміни у виборчому законодавстві вийшов 3 червня 1907 р.

Висновки. Аграрне питання у діяльності II Державної Думи Російської імперії впродовж революції 1905 – 1907 рр. залишилося нерозв'язаним. Депутати-поміщики продовжували відстоювати свої вузько станові земельні інтереси, ігноруючи не тільки настрої більшості населення, а й не переймаючись майбутнім держави, яка була захисницею інтересів великих землевласників.

Така позиція депутатів-поміщиків від українських губерній свідчила про те, що вони не були українцями за своїм походженням. М. Грушевський характеризуючи депутатський склад I Державної Думи писав що великоруська народність була привілейованою під час виборів, а представництво депутатів-українців не відповідало питомій вазі населення українських територій в Російській імперії [1, с. 86-87]. Аналогічна ситуація мала місце серед депутатського корпусу II Державної Думи.

Депутати-поміщики, на відміну від українських великих землевласників (Терещенків, Харитоненків) не створювали робочі місця, не розвивали внутрішнє виробництво зі зростанням експорту. Саме українські великі землевласники «вкладали кошти в розвиток освітніх закладів – від земських шкіл і гімназій до університетів. Колегія Павла Галагана в Києві, Немирівська гімназія на Поділлі, Глухівська жіноча гімназія на Сумщині, Київський політехнічний інститут, Історико-філологічний інститут князя Безбородька. Вагомим є внесок дворян у скарбницю української культури. Київська публічна бібліотека (Національна бібліотека імені Ярослава Мудрого), фонди бібліотечних відділів рідкісних видань із масткових книгозбірень, Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків у Києві, Одеський художній музей та чимало інших об'єктів дворянської уваги й нині служать українству» [18].

Незважаючи на те, що царський уряд намагався всіляко обмежувати представництво українців в думах, особливо селян, але йому не вдалося придушити національний рух на Наддніпрянській Україні. Хоча українці не отримали ніяких преференцій від участі в роботі II Державної Думи, але вони ще раз заявили про себе, як про самобутню націю, котра має право на своє самовизначення.

Депутати-поміщики ігнорували селянські вимоги не тільки, як зазначалося вище, виходячи із спаду революційної активності населення, а й з тих міркувань, що «діяльністю Думи цікавилася лише незначна частина селянської людності, а решта сприймала її майже байдуже» [15, с. 139].

Список використаних джерел

1. Грушевський М.С. З біжучої хвилі З біжучої хвилі: статті й замітки на теми дня 1905 – 6 р. Київ: Друк. С.В Кульженка, 1906. 126 с.
2. Государственная дума, второй созыв, 1907, сессия вторая / Стенографические отчеты. – С. Пб.: Госуд. типография,. Т. 1. Заседания 1–30 (с 20 февраля по 30 апреля 1907 г.). Стб. 1907. 698 с.
3. Друг народа. 1907. 1 апреля.
4. Энциклопедический словарь русского библиографического института Гранат. Москва, 1910. Т. 17. Приложение. С. 27-54.
5. Каминка А. И. Вторая Государственная Дума. С. Пб: Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. С. 158, 166–168.
6. Ковальова Н. Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2016. 368 с.
7. Коник О.О. Депутати Державної думи Російської імперії від губерній Наддніпрянської України (1906–1917 рр.). Дніпропетровськ: Герда, 2013. 454 с.
8. Литвин В. Історія України (у 3-х томах). Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. Т. II. Кінець XVIII – початок XX ст. 609 с.
9. Лось Ф. Є. Класова боротьба в українському селі 1907–1914. Київ: Наук. думка, 1976. 284 с.
10. Лотоцький О. Сторінки минулого. Праці Українського наукового інституту . Варшава, 1934. 481 с.
11. Милько В.І. Українське представництво в Державній думі Російської імперії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 396 с.
12. О работе комиссии. РДИА (Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі), 1906. Ф. 1278, Оп. 1, Спр. 259. Арк.7.
13. Піснячевський В. В. Державній думі. Другі збори українських послів. Рада. 1907. 15 березня.

14. Полонська- Василенко Н. Історія України.. Київ: Либідь, 1995. т. 2 (від половини XVII сторіччя до 1923 року. 606 с.
15. Порш М. Національне питання та виборча агітація на Україні. *Літературно-науковий вістник*. 1907. Т. 37. Кн. 1. С. 135—139.
16. Реєнт О.П. Українці в державній думі Російської імперії Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2009. 16. С. 318-335. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xix_2009_16_318. (дата звернення 26.02. 2026).
17. Столипінська аграрна реформа В Україні та її наслідки. URL: <https://uahistory.co/book/ukrzno/94.php> (дата звернення 26.02. 2026).
18. Темірова Н. Зметені вихором революції. *Український тиждень*. 2022. 19 серпня. <https://tyzhden.ua/zmeteni-vykhodom-revoliutsii/> (дата звернення 27.04. 2026).
19. Ткачук А. Столипінська реформа та її наслідки. 2009. <https://www.csi.org.ua/publications/stolypinska-reforma-ta-yiyi-naslidky/> (дата звернення 26.02. 2026).
20. Шляхов О. Підприємці Півдня України в політичних практиках Російської імперії початку XX ст., *Український історичний журнал*, 2021, № 1. С. 43-56. DOI: 10.15407/uhj2021.01.043
21. Що сказав про землю найстарший міністр. Рідна справа-Думські вісті. 1907. 10 травня.